

ישראל בן-דור

זיכרון לאבי מורי

גבריאל בן-דור בן אביגדור ורחל בלאו

השנה כנגזרת של ראשיתה – ממד נוסף במשמעות השנה

במאמר זה נציין תפיסות ורעיונות שעמדו בבסיסם של לוחות שנה שמשניים וירחיים-שמשניים בעולם בכלל ובעם ישראל בפרט. נבחן את האפשרות שראשית השנה העברית היא תקופה מורחבת – 'תקופת החגים' ולא רק יום אחד, ונחקור את ההשלכות הרעיוניות של תפיסה זו על מהות השנה כולה. נציע כי השנה העברית מכילה ממד נוסף, החורג מעבר למדידה האסטרונומית גרידא של שנת החמה או הלבנה ואשר לפיו השנה משמשת כגשר המחבר בין מחזורי זמן קצרים – השבת וספירת העומר, לבין מחזורים ארוכים – השמיטה והיובל, אשר כולם קשורים במספר שבע ולמשמעותו הסימבולית.

לוחות השנה בעולם הקדום ובישראל

לוח השנה משקף את תפיסות הזמן ואת המחזוריות החקלאית והדתית בתרבויות השונות. בעולם העתיק התפתחו שני סוגים עיקריים של לוחות שנה: לוחות שמשניים ולוחות ירחיים-שמשניים. לוחות שמשניים מבוססים על מחזור השמש, ואילו לוחות ירחיים-שמשניים משלבים בין מחזורי הירח והשמש. לוחות שנה שמשניים היו נפוצים במצרים, בבל, פרס, ועוד.¹ מרביתם

* מאמר זה משיק בחלקו למאמריו החשובים של הרב יואל בן-נון בנושא ראשית השנה. ראו: 'ראש השנה או ראשית השנה?', א' בזק (עורך), **בראש השנה ייכתבון**, הוצאת תבונות תשס"ג, עמ' 11-19. העניינים שבמאמר זה אשר משיקים לרעיונותיו: היות 'ראשית השנה' – תקופה ולא יום, הכללת את יום הכיפורים וסוכות ב'ראשית השנה', והדימוי לבין השמשות בהתייחס לתקופת חגי תשרי כתקופה בעלת זהות כפולה בין שתי שנים סמוכות. הרב בן-נון רואה בחפיפה שבין שנה אחת לרעותה ביטוי רעיוני לרציפות הזמן ביהדות, בדומה לחוליות חופפות בשלשלת. רעיון נוסף שהוא מעלה מבוסס על כך שרוב השנים הן בנות 12 חודשים ירחיים ותוספת הזמן עד יום הכיפורים עולה בקרוב לימי שנת החמה, ואם יש שנתיים רצופות של 12 חודשים ירחיים ההתמשכות של 22 הימים עד שמיני עצרת, מגלמת שתי שנות חמה. בניגוד לכך, המאמר דן מציע שהשנה הבסיסית העברית היא שנת החמה וחיסור הימים ה'דורש' משמעותיים של תקופת החגים יוצר ממד חדש בשנה – שנה שהיא בת 343 יום. מעבר לכך, אני מציע אפשרות להחלת רעיון זה גם ביחס לחודש ניסן. הרחבתי בנושאים נוספים כמו היחס בין השנה השמשית לירחית, לוח השנה בכללותו, ביחס שבין ראשי החודשים וימי השוויון לשנה, ובראיות השונות להיות 'ראשית השנה' תקופה ולא יום.

1 S. Stern, 'Calendars in Antiquity: Empires, States, and Societies', Oxford University Press, 2012

היו סכמטיים, בני 360 ימים – מספר נוח לחלוקה למגוון יחידות זמן, והשנה חולקה ל-12 חודשים של 30 יום כל אחד, מבנה שהעניק סימטריה ואסתטיקה ללוח השנה. במצרים, לאחר 12 החודשים, הוסיפו חמישה ימים מיוחדים להשלמת שנת השמש, אשר כונו על ידי היסטוריונים יווניים 'Epagomenal days' [= 'ימים אפגומנליים']². ימים אלו נחשבו לימי ביניים 'מעורפלים', לא השתייכו למסגרת חודשית רגילה ולא שויכו לשנה החולפת או לזו הבאה, ונחוגה בהם לידתם של חמישה אלים מרכזיים.³ באופן זה, מלבד היותם ימי חג, הם אפשרו מבנה סימטרי ביתרת השנה תוך התאמה למחזור השמש האמיתי.⁴

מעניין לציין כי בסיפור דור המבול בתורה חמישה חודשים שווים ל-150 ימים בדיוק: "בִּשְׁנַת שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לַחַיִּי נָח, בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי, בִּשְׁבַעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בַּיּוֹם הַזֶּה, נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיֵנֵת תְּהוֹם רָבָה, וְאַרְבַּת הַשָּׁמַיִם נִפְתְּחוּ" (בראשית ז', יא), "...עַל הָאָרֶץ, חֲמִשִּׁים וּמֵאֵת יוֹם" (ז', כד), וְנִתְּנָח הַתֵּבָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי, בִּשְׁבַעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ, עַל הָרִי אֲרָרָט" (ח', ד). לפיכך נראה שגם לבני דורו של נח היה לוח שנה בן 12 חודשים של 30 יום.⁴

בספר חנוך,⁵ בספר היובלים⁶ ובמגילות כיתתיות בקומראן⁷ מתוארת שנה בת 364 יום הנגזרת מתפיסה 'סכמטית-שבתית' של 52 שבועות מושלמים בשנה (המחולקת ל-4 תקופות של 13 שבועות; בכל תקופה 2 חודשים בני 30 יום וחודש בן 31 יום), ללא עיבור חודשים או שנים. הלוח הנגזר מתפיסה זו התנתק מהקשר שבין חודש להתחדשות הירח⁸ ועמד בסתירה מוחלטת

2 מאמצע הממלכה הקדומה (בערך 2450 לפנה"ס), או קודם לכן, המצרים פיתחו לוח שנה 'אזרחי' המורכב מ-12 חודשים של 30 יום כל אחד (360 ימים), המחולקים לשלוש עונות של 4 חודשים כל אחד, עם 5 ימים אפגומנליים (ימים מחוץ לחודשים הרגילים) שנוספו בסוף השנה. התאריכים הרשמיים באו לידי ביטוי על פי שיטה זו, כיום ספציפי בתוך חודש מסוים בעונה (למשל, יום 13 בחודש 2 של עונת ההצפה). בחמשת הימים האפגומנליים נחוגה לידת אוסיריס, איסיס, נפריטיס, סת והורוס. להרחבה ראו שטרן (לעיל, הערה 1).

3 יש לציין כי עקרונות הלוח המצרי השתמרו בלוח האתיופי הנקרא גם לוח אגעזי. בלוח זה 5 (או 6) הימים הנוספים מכונים בשם 'פִּגְמוּמָה'.

4 אם החודשים שנמנו היו ירחיים, אזי משבעה עשר בחודש השני ועד לשבעה עשר בחודש השביעי היו חולפים 147 או 148 ימים, ואם החודשים שנמנו היו שמשיים היו חולפים 152 או 153 ימים ולא 150 יום.

5 חנוך א', לב: "והשנה היא בימיה לנכון שלש מאות ששים וארבעה" וכן שם פ"ב, ו: "והשנה תשלם בשלש מאות וארבעה וששים יום".

6 יובלים ו', מה-מז: "וכל הימים אשר נועדו הם **שתיים וחמישים שבתות ימים**, עד מלאת שנה תמימה: ככה חרות וחוקק על לוחות השמים חוק שנה בשנה ולא יעבור: ואתה צו את בני ישראל ושמרו את השנים על פי המספר הזה, **ארבעה וששים יום ושלוש מאות יום**".

7 מגילה 4Q252 – מגילת פשר בראשית א, טור 2 שורות 2-3: "ביום ההוא יצא נוח מן התיבה לקץ שנה תמימה, לימים שלש מאות ששים וארבעה, באחד בשבת" וכן במגילת המזמורים ממערה 11 (11QPs) 4-6 (XXVII) "לכל יום ויום לכל ימי השנה ארבעה וששים ושלוש מאות".

8 עדות לכך שהחודש המקורי בתנ"ך היה ירחי מצויה בסיפור סעודת החודש של שאול ויהונתן בנו, שם נחוגו שני ימי ראש חודש: "וַיְהִי מִמָּחֳרַת הַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי וַיִּפָּקֵד מְקוֹם דָּוִד..." (ש"א כ', כז). מלבד זאת, הביטויים חודש, ירח וכסה מתאימים לחודש ירחי.

לתפיסת הלוח העברי המקובל, לפיו האדם מחליט ומעורב בקביעת אורך השנה והחודש.⁹ ייתכן כי קיומו של לוח סכמטי-שבתי בימי בית שני עשוי ללמד על נוכחותה של תפיסה עממית או חקלאית,¹⁰ לא הלכתית, שתיארה את מחזור החמה כבן 52 שבועות כבר בתקופות מוקדמות. לוחות ירחיים-שמשיים היו נפוצים בקרב עמים רבים בעת העתיקה, כגון השומרים, האשורים, הבבלים והיוונים.¹¹ אנו נתמקד בלוח השנה העברי.¹² אורכו של חודש ירחי סינודי, המוגדר כזמן שבין מולד אחד למשנהו, אינו קבוע ונע בין 29.27 ל-29.83 ימים.¹³ בממוצע, אורכו של החודש הסינודי הוא 29.53059 ימים, או במונחים מסורתיים, 29 יום, 12 שעות, ו-793 חלקים מתוך 1080, וכלשון הרמב"ם "חודשה של לבנה תשעה ועשרים יום ומחצה ותשצ"ג חלקים" (הל' קידוש החודש פ"ח ה"א).¹⁴ לצורך התאמה בין מחזור השנה השמשי (שאורכו 365.2422 יום) עם המחזוריים הירחיים, אורך השנה משתנה בין 12 ל-13 חודשים ירחיים (353-355 ו-383-385 ימים, בהתאמה). בתחילה, עיבורה של שנה נקבע בבית דין כשהייתה אי התאמה עם עונות השנה (ובהתחשבות בצורכי עולי הרגל), ואילו קידוש החודש נקבע על סמך עדויות מולד הירח. יותר מאוחר, במאה הרביעית לספירה, התקין הלל נשיאה שמשך השנים והחודשים ייקבע על פי לוח שנה קבוע.¹⁵ בסיס לוח זה הוא עיבור השנה במחזוריות קבועה ב-7 מתוך 19 שנים (235 חודשים ב-19 שנים), כפי שנתגבש בתקופה קדומה ואף נוסח כנוסחה על ידי מטון האתונאי במאה החמישית לפנה"ס.

בלוח העברי החודשים מרחשוון וכסלו יכולים להיות מלאים או חסרים, והקביעה אם שנה מסוימת תהיה כסדרה (מרחשוון חסר, כסלו מלא), חסרה (שניהם חסרים) או שלמה (שניהם מלאים) נקבע לפי כללים מנחים, כמו "לא אד"ו ראש", כלל שנועד למנוע מצב שבו יום הכיפורים

- 9 י' בן דב, ו' הורוביץ, 'השנה בת 364 יום במסופוטמיה ובקומראן', **מגילות** א (תשס"ג), עמ' 3-26.
- 10 עם ייסודו של יום השביעי כיום מנוחה, יכול היה העברי למנות לעצמו 52 שבועות, ולדעת שהגיעה העת בה הגיעו השלושים בשנה שחלפה או ירד היורה, וכן הזמן בו זרע, קצר או גדד בשנה שחלפה.
- 11 ראו שטרן (לעיל, הערה 1).
- 12 להסבר כולל על הלוח העברי ראו: ע' מרצבך, ע' רביב, **הלוח העברי הקבוע, תולדות ומבנה**, מהדורה מורחבת, ירושלים תשפ"ב.
- 13 שונות זו נובעת מכך שהירח הוא גוף קל, כך שמרחקו המשתנה בחודשים השונים מגופים כבדים יותר כמו השמש, כדור הארץ וכוכבי לכת גדולים (בעיקר צדק ונוגה), גורמים למשיכה שונה, ומתוך כך לשינויים במהירות הירח. בנוסף, גם המרחק בין כדור הארץ לשמש (קרוב יותר בינואר ורחוק יותר ביולי) משפיע על מהירותו של כדור הארץ ועל אורך החודש הסינודי.
- 14 נראה שהרמב"ם כמו חכמים אחרים לא הכיר את התנודתיות שבלוח הסינודי אך הממוצע שמציין מדויק. וזה לשונו: "משיתקבץ הירח והחמה לפי חשבון זה עד שיתקבצו פעם שנייה במהלכם האמצעי - תשעה ועשרים יום ושתים עשרה שעות, מיום שלשים מתחלת לילו, ושבע מאות ושלשה ותשעים חלקים משעת שלש עשרה. וזה הוא הזמן שבין כל מולד ומולד זה הוא חדשה של לבנה" (הל' קידוש החודש פ"ו ה"ג).
- 15 קביעת הלוח הזו לא הייתה סופית ונעשו בה תיקונים במשך הזמן, ובעניין קביעת הלוח ראו מאמרו של י' עציון, 'כזה ראה וחדש', **עלון שבות** 2 (תשע"ו).

יחול סמוך לשבת או שהושענא רבה יחול בשבת. חשוב לציין כי בלוח העברי יש יותר שנים שלמות מחסרות, ובשנה מעוברת נוסף חודש מלא לשנה (באדר א'). שילוב גורמים אלה מאזן את הפער שבין 29.5 יום (הממוצע המתקבל מחודש מלא וחסר לסירוגין) לבין 29.53059 יום (ממוצע המחזורים הסינודיים).

מלבד מבנה הלוח, גם נקודת ההתחלה של השנה – באביב או בסתיו – הייתה שונה בין תרבויות ותקופות. בתורה יש התייחסות הן לניסן והן לתשרי כראשי שנה, מה שיוצר מעין דואליות בתפיסת הזמן היהודית. הרמב"ן (שמות י"ב, ב) מגדיר שני מעגלי שנה, האחד חקלאי-טבעי מתחיל בתשרי, והשני מתחיל בניסן – חודש הגאולה וזמן היוסדות האומה. רש"ר הירש (שמות י"ב, ב) משווה זאת לדואליות שבגדר היממה ההלכתית, אשר מחוץ למקדש מתחילה ומסתיימת בערב ("מַעֲרָב עַד עֶרֶב"; ויקרא כ"ג, לב) ואילו במקדש, לעניין קורבנות, היא מתחילה ומסתיימת בבוקר ("הוא הַעֲלָה עַל מוֹקֶדֶה עַל הַמִּזְבֵּחַ כָּל הַלֵּילָה עַד הַבֹּקֶר וְאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תִּנוּקֶה בֹּי"; ויקרא ו', ב).

הגדרת השנה בלוח העברי

שנה ירחית-שמשית היא הכלאה מוטמעת בין מחזורי ירח חודשיים ומחזור חמה שנתי. שילוב זה מביא יתרונות משני העולמות. המחזור הירחי מאפשר לדעת בדיוק רב את התאריך בחודש על פי מצב הירח, הוא יוצר חוויית התחדשות בכל חודש, והוא מאפשר קביעה של ימי חג ועלייה לרגל בימי ירח מלא, כך מתאפשר לעולי הרגל לעלות, לקיים אירועים קהילתיים ודתיים, ולחזור לביתם גם בלילה. בנוסף, הליך קביעת החודש הירחי מחייב קשב מתמיד לקביעת בית הדין אשר במרכז הרוחני של העם. מאידך, ההתאמה למחזור השמשי מאפשרת שמירה על התכנים החקלאיים הרלוונטיים בחגים (אביב, קציר ואסיף), עלייה לרגל וקיום החגים בעונות שנה נוחות (אביב וסתיו), וכן את הקשר התרבותי העמוק שבין החודשים השונים לחקלאות, כפי שמשקף בלוח גזר.¹⁶

בעניין זה ניתן להציע שתי אפשרויות. האפשרות האחת היא שהשנה בבסיסה היא שנת חמה, והסיבה שהשנה העברית איננה של 365 יום נעוצה בעובדה שחודשים ירחיים מהווים את אבני הבניין של השנה הירחית-שמשית ואי אפשר לעשות שנה של 12.37 חודשים (כשם שאי אפשר לעשות חודש של 29.5 ימים). מנגד, האפשרות אחרת היא שהשנה בבסיסה היא של 12 חודשים ירחיים, מספר שהוא בעל משמעות טיפולוגית וגם נוח לחלוקה, אך עקב הצורך בהתאמה למחזור החמה, השנה מעוברת ל-13 חודשים ב-37% מהשנים (7 מתוך כל 19 שנים).

16 לוח גזר הוא לוח חרס כתוב עברית. הוא מתוארך על ידי חגי משגב לחצי השני של המאה העשירית לפנה"ס, 'על ארכיאולוגיה, על היסטוריה ועל חקר הכתובות העתיקות', **על אתר** ז, עמ' 101-110. החודשים (ירחים) של לוח גזר קשורים במעגל השנה החקלאי: יָרְחוֹ אֶסְ(י)ף, יָרְחוֹ לָקֶשׁ, יָרְחוֹ קֶצֶ(י)ר שְׁעִ(ו)רֶם, יָרְחוֹ קֶצֶ(ו)ר וְכָל(ה), יָרְחוֹ זָמֶר, יָרְחוֹ קָץ.

הרמב"ם נוקט בגישה הראשונה ומגדיר את השנים שבלוח העברי כשנות חמה: "חדשי השנה הם חדשי הלבנה שנאמר 'עולת חדש בחדשו' והשנים שאנו מחשבין הם שני החמה שנאמר שמור את חדש האביב" (הל' קידוש החודש פ"א ה"א). וכך גם ראב"ע (ויקרא כ"ה, ח): "אין ללבנה שנה כלל, רק בקשו המחשבים מספר חדשים קרובים לשנת חמה, ומצאו שנים עשר, כאשר אין לחמה חודש. והמחשבים בקשו מספר שיהיה נחלק קרוב מימות חודש הלבנה, על כן חדשינו הם ללבנה, ושנותינו ישובו בסוף לשנת החמה". תפיסתם זו נסמכת הן על העובדה שממוצע אורך השנה העברית הוא כשנת החמה, והן על אי האמינות בהצגת השנה כ-12 חודשים ירחיים כשזה נכון רק ב-63% מהשנים.

יצוין שגם בהיבטים הלכתיים ישנה משמעות לשנה של 365 יום. הכנת הקטורת נעשתה בכל שנה, לפי תחשיב קבוע הכולל: 365 מנים – כמניין ימות החמה, ועוד שלושה מנים ליום הכיפורים (כריתות ו ע"א). כמו כן, משך שנה שבית מושב עיר חומה נפדה הוא 365 יום לשיטת רבי, החולק על חכמים (ערכין לא ע"ב).¹⁷

ראשית השנה בראש חדש

לאחר שהגדרנו את השנה והחודש העבריים נבחן האם השנה מתחילה בראש חודש. התורה קובעת את מעמדו המיוחד של חודש ניסן בפסוק "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֵאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֹדְשֵׁי הַשָּׁנָה" (שמות י"ב, ב). לפי פסוק זה חודשי השנה מתחילים להימנות מחודש ניסן, חודש היציאה ממצרים. פסוק זה ממסד את ניסן כראשון לחודשים, אך מעלה שאלה פרשנית: האם מניין השנים ליציאת מצרים מתחיל בא' בניסן (ראש החודש) או בט"ו בו (יום היציאה בפועל)? התשובה לכך מצויה בתורה עצמה: המשכן הוקם באחד בניסן, פחות משנה לאחר יציאת מצרים, וזמן זה כבר מצוין כ"שנה השנית" (שמות מ', יז). בנוסף, בציווי לפני הפסח נאמר "בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְיֵצִיאֲתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן" (במדבר ט', א). בשני המקרים, תחילת ניסן נחשבת כבר לשנה השנייה, אף שטרם חלפה שנה מלאה מט"ו בניסן. מכאן ראייה שהשנה מתחילה בראש חודש. התלמוד מנסח זאת ככלל: "אמר ר' אבא אמר שמואל: מנין שאין מונין ימים לשנים, שנאמר: 'לחדשי השנה' (שמות י"ב, ב) – (חדשים אתה מונה לשנים, ואין אתה מונה ימים לשנים)". באותו אופן ומאותה סיבה יש לראות באחד בתשרי את ראש השנה של שנת תשרי. מעבר לכך, כיוון שאבני הבניין של השנה הם חודשים ירחיים, זהו כמעט הכרח לוגי שראש החודש הראשון בשנה יהיה גם 'ראש השנה'.

17 מחלוקתם של רבי וחכמים נשנית גם לענין קדשים בתוספתא פרה פ"א ה"ו: "כבשים בני שנה האמורין בתורה, שלש מאות וששים וחמשה כנגד ימות החמה – דברי רבי; וחכמים אומרים, מאחד בניסן לאחד בניסן, מתשעה באב לתשעה באב, ונתעברה שנה נתעברה לו".

במשנה במסכת ראש השנה פ"א מ"א¹⁸ ראשי השנים המצוינים חלים כולם באחד לחודש, למעט ראש השנה לאילן שלפי בית הלל חל בט"ו בשבט, אולי בשל היעדר משמעות חודשית לשנת האילן. חכמי המשנה ייחדו את התואר 'ראש שנה' לימים המבדילים בין שנים בענייני הלכה כמו מעשרות ושטרות, ולא לעניינים 'רוחניים-שמימיים'. לכן, יום הדין ל'באי עולם' באחד בתשרי לא מוזכר במשנה א העוסקת בראשי שנים.

ראשית השנה לאחר סוכות

לאחר שראינו כי שנה חדשה אמורה להתחיל בראש חודש תשרי – ביום הזיכרון, נבחן מספר מקורות מהם עולה, באופן מפתיע, כי השנה מסתיימת בחג הסוכות, וממילא השנה החדשה מתחילה לאחריו.

בשמות כ"ג, טז נאמר: "וְחַג הָאָסִיף בְּצֵאת הַשָּׁנָה". מהפסוק עולה כי חג האסיף מציין את סופה של השנה החקלאית, וכן בשמות ל"ד, כב נאמר: "וְחַג הָאָסִיף תְּקִיפֶת הַשָּׁנָה", מונח הקרוב במובנו ל'צאת השנה'¹⁹ והוא מלשון הקפה – סיום מחזור השנה לאחר הקפה שלמה (בדומה ל'תשובת השנה' – שהשנה שבה למקומה). וכן תרגם אונקלוס באופן דומה את שני הפסוקים 'במפקא דשטא'. מהפסוקים הללו עולה באופן מפתיע כי 'צאת השנה' הוא בחג האסיף, שחל במחצית השנייה של תשרי ולא בסוף אלול, כמקובל.

רש"י מתמודד עם קושי זה: "תקופת השנה – שהיא בחזרת השנה, בתחילת השנה הבאה". באופן דומה, החזקוני מפרש: "בצאת השנה – פירושו לאחר צאת", כלומר בתחילתה. גם עמוס חכם ב'דעת מקרא' מסביר שהכוונה לראשית השנה החדשה ומדמה זאת לביטוי 'מוצאי שבת' המתייחס לתחילת יום א'. שלושת הפרשנים הללו מכירים בכך שחילוף השנה הוא בתשרי אך בניגוד לפשט הפסוקים, שוללים את האפשרות שהשנה יכולה להסתיים ולהתחיל לאחר האחד בתשרי.

18 משנה א: "ארבעה ראשי שנים הם. באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים. באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה. רבי אלעזר ורבי שמעון אומרים, באחד בתשרי. באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמטין וליובלות, לנטיעה ולירקות. באחד בשבט, ראש השנה לאילן, כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים, בחמשה עשר בו".

משנה ב: "בארבעה פרקים העולם נדון, בפסח על התבואה, בעצרת על פרות האילן, בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון, שנאמר: 'היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם'. ובחג נדונין על המים".

19 לפי תרגום השבעים פירוש 'תקופת השנה' הוא אמצע השנה. נראה שפירשו כך מסיבה אפולוגטית ביחס לקורא דובר היוונית, שכן אם ראשית שנה היא בניסן כנאמר "וְהַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם רֵאשִׁית חֲדָשִׁים רֵאשִׁון הוּא לָכֶם לְחֲדָשֵׁי הַשָּׁנָה" (שמות י"ב, ב), אזי חג האסיף הוא באמצע השנה. ייתכן שתלו בביטוי 'תקופת השנה' = תוקפה של שנה = אמצעה; כמו "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נָח" (בראשית ז' יג) – שדרשו "בְּגִבּוֹרֶת הַשָּׁמַשׁ בְּחֲצֵי הַיּוֹם" (ילקוט שמעוני יז, א).

לצד הקושי בפשט המילולי שבגישה פרשנית זו, יש בפרשנות זאת קושי נוסף הנובע מהקשר הפסוקים. נאמר:

(יד) שְׁלֹשׁ רָגְלִים תָּחֹג לִי בַשָּׁנָה.
(טו) אֶת חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכֹל מִצּוֹת פֶּאֶשֶׁר צִוִּיתָהּ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב
כִּי בּוֹ יֵצְאֶת מִמִּצְרָיִם וְלֹא יֵרָאוּ פָנֵי רִיקָם.
(טז) וְחַג הַקִּצִּיר בְּכוּרֵי מַעֲשֵׂיֶיךָ אֲשֶׁר תִּזְרַע בַּשָּׂדֶה וְחַג הָאָסֹף בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאֶסְפָּךָ אֶת
מַעֲשֵׂיֶיךָ מִן הַשָּׂדֶה
(שמות כ"ג, יד-טז).

לפי הפרשנים שהזכרנו, סוכות חל כבר בתוך השנה החדשה בשנה הנמנית מתשרי ולכן צריך להיחק בפסוקים ולפרש את ה'שנה' שבפסוק יד – כשנה הנמנית מניסן, שכן רק כך הסדר בפסוק: פסח-שבועות-סוכות יכול להתקיים, ואילו את ה'שנה' בביטוי 'צאת השנה' שבפסוק טז כשנת תשרי (כך מסביר עמוס חכם ב'דעת מקרא')²⁰. בניגוד לכך, אם נאמר שסוכות מסיים את שנת תשרי החקלאית וכפשט הכתוב 'בצאת השנה', אזי השנה הנזכרת בכל הפסוקים היא שנת תשרי המתחילה אחרי סוכות, ולכן סוכות חותם את שלשת הרגלים.

בדברים ל"א, י מצוין זמנו של 'מעמד הקהל' – **"מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים בְּמִעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסִּכּוֹת"**. חז"ל ביארו שזמן 'מעמד הקהל' הוא בחודש תשרי של השנה השמינית – "פרשת המלך כיצד? מוצאי יום טוב הראשון של חג, בשמיני במוצאי שביעית, עושין לו בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה, שנאמר 'מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים בְּמוֹעֵד...' (סוטה פ"ז מ"ח). אם אכן מדובר על תחילת השנה השמינית וכדברי המשנה, הרי שהפסוק מכליל את חג הסוכות של מוצאי שביעית בשנה שחלפה – שנת השמיטה, ומסמן את סופה של שנת השמיטה בחג הסוכות ובדומה לפסוק 'וְחַג הָאָסֹף בְּצֵאת הַשָּׁנָה'. אך גם כאן רש"י שולל את פרשנות הפשט ומסביר את הביטוי 'מועד שנת השמיטה', כנגזר מהמשך ה'חלות הדינית' של שנת השבע אל תוך השנה השמינית, ואלו דבריו: "הכתוב קורא אותה שנת השמיטה, שעדיין שביעית נוהגת בה בקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית". ראב"ע מציע פרשנות מפתיעה ובניגוד לנאמר במשנה. לדעתו, חג הסוכות המוזכר כאן הוא בכלל בתחילת שביעית והמילה 'מקץ' מתייחסת לקצה התחילי של השנה: "תחילת השנה [=של שנת השמיטה], למען ילמדו כל השנה [שממילא שובתים בה ממלאכת השדה]"²¹. נציין כי לפי פרוש חדשני זה, אין מפסוק זה ראיה להיות סוכות בסוף השנה היוצאת.

20 עמוס חכם ב'דעת מקרא', שמות כ"ג, טז: "למדנו מכאן, שהשנה האמורה כאן היא שנת החקלאים, הקובעים את התחלפות השנים לפי אסיפת היבולים, והשנה יוצאת עם אסיפת יבולה, ופרשה זו ערוכה לפי שיטה של חישוב כפול של התחלפות השנה (שני ראשי שנים): סדר החגים נמנה לפי השיטה שהשנה מתחילה באביב, כלומר בניסן, ואולם 'ראש השנה לשנים' הוא בזמן האסיף, כלומר: בתשרי".

21 לשיטת ראב"ע, לכל דבר קווי יש שתי קצוות, ו'מקץ' יכול להיות גם הקצה התחילי. שיטתו זו קבועה, וחלוקה על חז"ל גם לגבי שמיטת כספים שנאמר בה: "מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה" (דברים ט"ו, א). גם כאן מסביר ראב"ע את המילה 'מקץ' כתחילת שנת השבע. דבריו נסמכים על המשך פרשת שמיטת

בנקודה זו נשוב לשאלה יסודית: כיצד ייתכן שהשנה החקלאית מסתיימת בסוכות, בעוד השנה העברית בנויה מיחידות חודשיות? התשובה נעוצה בכך שהשנה החקלאית אינה קשורה באופן ישיר לחודשים או למחזור הירח. למעשה, היא מבוססת על מחזור השמש ועונות השנה, ולכן אינה מוגבלת למסגרת של חודשים ירחיים.

לסיכום, מקורות שונים מצביעים על כך שחג הסוכות מסמן את סיומה של השנה. קיים הגיון רב בהבנה זו, שכן האסיף מסיים את המחזור החקלאי של השנה ואך טבעי הוא ששמחת האסיף תסיים את השנה הקשורה במחזור החקלאי ולא תפתח אותה. מכאן אף עולה שיש מקום לדרוש בשם 'חג האסיף' לא רק את היותו זמן איסוף היבול מהשדה, אלא גם כסוף ומאסף של השנה החקלאית (ואולי אף רומז לאספת העם בזמן הרגל).

בין יום הזיכרון וסוכות – ראשית השנה ביום הכיפורים

הצורך לחגוג את חג האסיף בט"ו לחודש – זמן המתאים לעלייה לרגל ושמחה, ומנגד הצורך לקבוע את תחילת השנה בראש חודש, יוצר מרחב זמן של 'ראשית השנה'. כפי שנראה עתה, גם יום הכיפורים הממוקם ביניהם, מהווה נקודת ציון משמעותית בתהליך התחדשות השנה. בשנת היובל יש מעמד מיוחד ליום הכיפורים. שנת היובל מתחילה ומתקדשת ביום הכיפורים – "והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש ביום הכפרים תעבירו שופר בכל ארצכם. וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרור בארץ לכל ישביה יובל הוא תהיה לכם ושבבתם איש אל אחזתו ואיש אל משפחתו תשבבו" (ויקרא כ"ה, ט-י). בשנת היובל, **שבה המעגל החקלאי לא קיים**, ראשית השנה הינה ביום הכיפורים.

בספר יחזקאל מ', א נאמר: "בעשרים וחדש שנה לגלותנו בראש השנה בעשור לחדש בארבע עשרה שנה אחר אשר היתה העיר בעצם היום הזה היתה עלי יד ה' ויבא אתי שמה". זהו הפסוק היחיד בתנ"ך בו נכתב הביטוי 'ראש השנה' והתלמוד דורש שמדובר על יום הכיפורים שביובל: "איזו היא שנה שראש השנה בעשור לחדש, הוי אומר זה יובל" (ערכין יב ע"א). אף שלא נכתב בפסוק שמדובר בשנת היובל, חז"ל דרשו כך, בהתאמה לתפיסתם (ראו לעיל) שהמונח 'ראש השנה' הוא בעל משמעות הלכתית המבדלת בין שתי שנים, ואכן מבחינה זאת רק יום הכיפורים שביובל הוא 'ראש השנה' עם ביטוי הלכתי מבדיל בנוגע לעבדים וקרקעות.

כספים – "השומר לו פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיד האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא", ואם באמת שביעית משמטת רק בסופה ('מקץ') למה יחוש מקרבה שנת השבע, יחוש מקרבה שנת השמונה. ראב"ע מביא הוכחה נוספת לשיטתו באיגרת השבת: "ואל יקשה עליך מלת מקץ שבע שנים, כי הנה כמהו 'מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך, ובעבדך שש שנים, ושלחתו חפשי מעמך' (ירמיהו ל"ד, יד). הרמב"ן והחזקוני שוללים את ראיותיו, ואין המקום להרחיב.

ונראה לומר כי יום הכיפורים נושא בכל שנה מהות רוחנית של 'התחלה חדשה' ו'ראשית שנה', ומסיבה זו הוא ראוי לקדש את שנת היובל, ואילו בכל שנה הוא ראוי 'לפתוח דף חדש' המתבטא בכפרה והיטהרות של העם והמקדש.²²

בנושא היובל, מעניינת במיוחד שיטתו של ר' ישמעאל בן ר' יוחנן בן ברוקה שמתמודד עם הדואליות שיש בשנה זו: מחד תחילת השנה 'אמורה' להיות באחד בתשרי, מאידך הכתוב מציין דווקא את עשור לחודש כזמן שמקדש את השנה. לפיכך הוא מגדיר את **עשרת הימים** של 'ראשית השנה' **כתקופה מתמשכת** אשר בה מעמד העבדים הוא מעמד ביניים, ושנת היובל מתקדשת והולכת במשך עשרת הימים הללו, ולא מתחילה ביום או ברגע אחד:

הא מני רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה היא דתניא' וקדשתם את שנת החמשים שנה' מה תלמוד לומר לפי שנאמר ביום הכפורים יכול לא תהא מתקדשת אלא מיום הכפורים ואילך תלמוד לומר וקדשתם את שנת החמשים מלמד שמתקדשת והולכת מתחילתה. מכאן אמר רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה מראש השנה עד יום הכפורים לא היו עבדים נפטרים לבתיהן ולא משתעבדין לאדוניהם אלא אוכלין ושותין ושמיחין ועטרותיהן בראשיהן כיון שהגיע יום הכפורים תקעו בית דין בשופר נפטרו עבדים לבתיהן ושדות חוזרות לבעליהן (ערכין ח ע"ב).

היחס בין ראשית השנה ויום השוויון הסתווי

עד כה ראינו כי התורה מתייחסת לנקודות זמן שונות בחודש תשרי כ'ראשית השנה', אולם כפי שנראה עתה, הרצון לחבר בין יום השוויון הסתווי (אשר זמנו בלוח העברי משתנה בכל שנה) לבין ראשיתה של השנה, עשוי לתת משמעות רציפה יותר של 'ראשית שנה', לכל משרעת הזמן של תקופת חגי תשרי.

שנת החמה מאופיינת בארבע נקודות ייחוס: יום השוויון הסתווי (בדרך כלל ב-23 בספטמבר), יום השוויון האביבי (בדרך כלל ב-21 במרץ),²³ וביניהם נקודת היפוך הקיץ – היום הארוך בשנה (בדרך כלל ב-21 ביוני), ונקודת היפוך החורף – היום הקצר בשנה (בדרך כלל ב-21 בדצמבר). לפי נקודות הייחוס הללו אנו מגדירים את ארבע עונות השנה. כפי שניתן לראות בלוח השנה הלוועזי, האביב והקיץ יתרים על הסתיו והחורף בכ-7 ימים (186 ימים בין 21 במרץ ל-23 לספטמבר לעומת 179 ימים בין 23 לספטמבר ל-21 במרץ), שוני זה נובע מהעובדה שבחודשי הסתיו והחורף כדור הארץ קרוב מעט יותר לשמש, ולכן גם מסתובב מעט יותר מהר (חוק השטחים השווים

22 "וּכְפָר עַל הַקֹּדֶשׁ מִטְמְאֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִפְשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם וְכֵן יַעֲשֶׂה לְאַהֲלָהּ מוֹעֵד הַשְׁכֵּן אִתָּם בְּתוֹךְ טְמֵאֹתָם" (ויקרא ט"ז, טז). וכן "וּכְפָר אֶת מִקְדָּשׁ הַקֹּדֶשׁ וְאֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְאֶת הַמִּזְבֵּחַ יִכָּפֵר וְעַל הַכֹּהֲנִים וְעַל כָּל עַם הַקָּהָל יִכָּפֵר" (שם, לג).

23 ימי השוויון – בין היום ובין הלילה (וגם בין חצי הכדור הצפוני והדרומי). היום מוגדר לעניין זה מהזמן שמחצית 'גלגל החמה' זרח לזמן שמחצית 'גלגל החמה' שקע, והלילה – יתרת הזמן.

של קפלה). יחד עם זאת, חז"ל ויתרו על הבידול שבאורך התקופה שבעונות השונות, לטובת חלוקת השנה ל-4 תקופות שוות של 91 ימים ושבע וחצי שעות.

נבחן מתי אמור להיות, בממוצע, יום השוויון הסתווי לפי הלוח העברי.²⁴

בימינו, יום השוויון הסתווי חל בממוצע ב־ד' תשרי. מאחר שממוצע השנה העברית (הנקרא גם שנת רב אדא), לפי הלוח שבידינו, הוא 365.2468 יום,²⁵ ואילו שנת השמש האסטרונומית היא בת 365.2422 יום (שגיא של 46 יום לכל 10000 שנה), הרי שהצטברה שגיאה של 7-8 ימים מאז תיקון הלוח ב־359 לסה"נ. לפיכך, ניתן להעריך כי בסמוך לתיקון הלוח על ידי הלל נשיאה, היה ממוצע יום השוויון הסתווי ב־"א-י"ב בתשרי.

לפני שנבחן את סוגיות התלמוד הבבלי ביחס לזמנו של יום השוויון, נציין כי כל תאריך לועזי נתון נופל בדרך כלל במשרעת של כ-29 ימים שבין התאריך העברי המוקדם והמאוחר ביותר האפשרי. לכן, אם נתון בידינו התאריך העברי המאוחר ביותר האפשרי, נוכל להעריך מתי התאריך המוקדם ביותר, וגם מהו הממוצע.

שתי סוגיות עוסקות ביחס שבין יום השוויון הסתווי והלוח העברי: הסוגיה בסנהדרין יב ע"ב – יג ע"ב מציגה מספר דעות הנגזרות מצירופן של שתי מחלוקות: א. האם תקופת תשרי מתחילה ביום התקופה עצמו (יום השוויון) או למחרתו (בניסוח התלמודי 'יום תקופה מתחיל או גומר'), ב. האם כל ימי חול המועד של סוכות צריכים להיות בתקופת תשרי או שדי ביום אחד – הושענא רבה.

לפי הדעות השונות במחלוקת אלו, יכול יום השוויון הסתווי לחול לכל המאוחר ב־ט"ו, ט"ז, כ' או כ"א בתשרי. ובהתאמה לכך, יום השוויון יהיה בממוצע, ב־א', ב', ו' או ז' בתשרי. לעומת זאת, לפי הסוגיה בראש השנה כא ע"א, יום השוויון האביבי צריך לחול עד אמצע ניסן, וכך גם פסק הרמב"ם (הל' קידוש החודש פ"ד ה"ב).²⁶ לפיכך, בממוצע, יום השוויון האביבי יחול בראש חודש ניסן, וכתוצאה מכך, יום השוויון הסתווי החל כ־186 ימים מאוחר יותר, יחול בממוצע, ב' בתשרי.

בדומה לרמב"ם, גם ראב"ע באיגרת השבת הולך בדרכה של הסוגיה בראש השנה, ומחדש בדבריו כי יש קשר מהותי בין יום השוויון הסתווי וראשית השנה. הוא אף מייחס את היות

24 חשיבות הזמן הממוצע נובע מכך שממוצע אורך השנה העברית הוא כשנת החמה. כפי שהראנו לעיל בדברי הרמב"ם וראב"ע, השנה האידיאלית היא שנת החמה. לכן, ממוצע יום שוויון לפי התאריך העברי הוא גם התאריך האידיאלי שבו אמור לחול יום השוויון. לפיכך, להלן באיגרת השבת, ראב"ע מתייחס לאחד בניסן כיום השוויון למרות שזה רק ממוצע. בנוסף לכך, הממוצע + כשבועיים נותן לנו בקרוב את טווח התאריכים האפשריים.

25 מספר זה הוא ממוצע אורך השנה במחזור של 19 שנה הכולל 7 שנים מעוברות, ולפי הנוסחה של מטון.

26 זו לשון הרמב"ם: "על שלשה סימנין מעברין את השנה. על התקופה ועל האביב ועל פירות האילן. כיצד בית דין מחשבין ויודעין **אם תהיה תקופת ניסן בששה עשר בניסן או אחר זמן זה מעברין אותה השנה**. ויעשו אותו ניסן אדר שני כדי שיהיה הפסח בזמן האביב. ועל סימן זה סומכין ומעברין ואין חוששין לסימן אחר".

תחילת שנת היובל ביום הכיפורים ליום השוויון הסתווי, שכן בממוצע יום השוויון חל ביום זה. לדבריו, נראה גם כי סוכות נכלל ב'ראשית השנה' מאחר שפעמים רבות חל יום השוויון בסוכות.²⁷ נראה אם כן, על פי קו מחשבה זה, כי יש להחשיב את יום השוויון הסתווי כיום בעל זיקה מהותית ל'ראשית שנה'. מאחר שיום זה משתנה משנה לשנה בגלל אי ההתאמה שבין שנת הלבנה ושנת החמה, הכלת יום השוויון הסתווי ב'ראשית השנה' כמעט 'מחייבת' את משרעת הימים הרחבה שבין א' לכ"ב בתשרי.²⁸

ראשיתה וצאתה של השנה כזמן מתמשך

מהדיון שערכנו עולה כי ראשית השנה בלוח העברי אינה נקודת זמן אחת, אלא תקופה מתמשכת. תקופה זו כוללת מספר נקודות ציון משמעותיות: אחד בתשרי, יום הכיפורים (או עשרת ימי תשובה) וחג האסיף, והיא 'שואפת' גם לכלול את יום השוויון הסתווי, אשר יכול לחול בתחילתם, אמצעם או סופם של ימים אלו. מורכבות זו יוצרת טשטוש בתיחום הזמן של השנה. בעוד שהשנה הירחית מתחילה באופן פורמלי באחד בתשרי, השנה החקלאית מסתיימת רק בתום חג האסיף. כתוצאה מכך נוצרת מעין 'תקופת ביניים' מעורפלת של כ-22 ימים, שהשתייכותם לשנה היוצאת או הנכנסת אינה ברורה. תקופה זו מזכירה את מושג 'בין השמשות' היומי, המטשטש את הגבול בין יום אחד למשנהו.

שנה של 343 ימים: השערה על השנה העברית

המספר 7 חשוב בתרבויות רבות. חשיבותו בעולם הקדום הייתה קשורה כנראה בשבעת גרמי שמיים שהיו מוכרים במערכת השמש, מהיות 4 מצבי ירח שאורכם כשבוע בקירוב, מהיות שבע המספר העוקב של 6 ומהיות חמישים המספר העוקב של 7². בתנ"ך, שבע הוא מספר טיפולוגי, בעל משמעות סמלית של שלמות, בולטות וקדושה. חשיבותו של המספר בעם ישראל קשורה גם בקדושת היום השביעי וברית השבת שבין ה' וישראל - "וַיִּשְׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת

27 אלו דברי הראב"ע באיגרת השבת עם תוספת ביאור: "ואל תשתומם בעבור שלא החלה השנה [=שנת היובל] מיום הזיכרון, כי אם חשבנוהו שהיה ראש חדש ניסן ביום תקופת האמת [=השוויון האביבי] צריכה התקופה השלישית [=השוויון הסתווי] באמת להוסיף כעשרת ימים, בעבור תוספת מהלך שנת החמה על שנת הלבנה [תוספת כ-5.5 ימים - מחצית מ-11 הימים שבין שנת החמה לשנת הלבנה], גם בעבור היות מהלך החמה מתממה [חודשי הקיץ ארוכים מהחורף - תוספת של כ-3.5 ימים], על כן הייתה **ראשית השנה ביום הכיפורים או בסוכות**". ניתן לנסח את חישוביו בצורה אחרת: 6 חודשים ירחיים הם 177 ימים ואילו מיום השוויון האביבי לסתווי יש 186 ימים - הפרש של 9 ימים. לכן אם בממוצע יום השוויון האביבי הוא באחד בניסן, יום השוויון הסתווי שלאחריו יחול בממוצע ביום הכיפורים. לדעתו, התורה רוצה לתת משקל ומשמעות גם ליום **התקופה כתחילת השנה**, ומתוך מגמה זו, ראשית השנה איננה מצטמצמת לאחד בתשרי אלא מתרחבת גם ליום הכיפורים (ביובל) ואף לסוכות ("וחג האסיף בצאת השנה").

28 כאשר נופל יום התקופה 3-4 ימים אל מחוץ ל-22 ימי החגים הדבר אינו ניכר, בדומה לעיגול ושוויון התקופות לפי שמואל - 91 יום ו-7.5 שעות, למרות שבאמת אורכם משתנה בין הקיץ לחורף.

לַעֲשׂוֹת אֶת הַשְּׁבִיט לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם. בִּינִי וּבִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעָלָם כִּי שְׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבֵט וַיִּנָּפֶשׂ" (שמות ל"א, טז-יז), אך חשיבותו ניכרת גם בהקשרים שאינם ייחודיים לבני ישראל. כך בקין ולמך – "כִּי שְׁבַעֲתָם יָקָם קִין וְלִמְךָ שְׁבָעִים וְשִׁבְעָה" (בראשית ד', כד); בתיבת נח – "שְׁבַעָה שְׁבָעָה אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ" (בראשית ז', ב); בברית אברהם ואבימלך – שבעת הכבשים; אצל יעקב ולבן – שבע שנות עבודה בלאה וברחל; אצל פרעה – שבע הפרות והשיבולים ושבע שנות הרעב והשובע; ואצל בלעם ובלק – שבעה מזבחות, פרים ואילים.

מעניינת ביותר היא ההופעה של המספר שבע בהקשר השבועה שבברית אברהם ואבימלך "שִׁבְעַ כְּבָשִׁת תִּקַּח מִיָּדִי ... עַל כֵּן קָרָא לְמָקוֹם הַהוּא בְּאֶר שִׁבְעַ כִּי שָׁם נִשְׁבָּעוּ שְׁנֵיהֶם" (בראשית כ"א, ל-לא). אמנם, ניתן לפרש שהשבועה ושבע הכבשות הם שתי סיבות בלתי תלויות לשם 'באר שבע' (כשם שיוסף נקרא כך הן בגלל "אסף אלהים את חרפתי" והן בגלל "יסף ה' לי בן אחר"), אך נראה יותר שהתורה מאריכה בסיפור אברהם ואבימלך דווקא ללמדנו על קשר מהותי בין שני המושגים (ראב"ע, רש"ר הירש שם), ואם כך, חשיבותו הסמלית של המספר נובעת גם מהיותו מזכיר בהגיייתו ש.ב.ע. – שבועה, ומסיבה זו הוא מסמל את הברית והשבועה שבין ה' לעמו. מאחר שנקודת התורפה המשמעותית בברית עולם היא חילופי הזמנים והדורות המלווה בחילופי רצונות, התורה טיבעה את המספר בממד הזמן: בשבת, בפסח ובסוכות, בספירת העומר, בשמיטה וביובל, כביטוי מחזק להתמדת הברית בין ה' לעמו ואולי גם להיותה ביטוי של שלמות, יציבות, יופי וברכה. בנקודה זו נזכיר שלושה עקרונות שעלו מדיונינו:

- א. לדברי הרמב"ם וראב"ע וכך הסברה הפשוטה – השנה העברית במהותה היא שנת חמה (למרות שלעולם לא תהיה בת 365 יום בפועל).
- ב. הראנו כי בשנה העברית, 22 הימים החל מראש השנה ועד צאת חג הסוכות הם בעלי זהות כפולה ולא ברורה; כראשית וסוף שנה גם יחד.
- ג. הראנו בלוח המצרי עיקרון אשר לפיו, ימים 'מעורפלים' ובעלי משמעות כפולה מחוסרים מכלל ימי השנה. אמנם הלוח שלנו אינו מצרי, אך עקרונות הלוח העברי דומים ללוחות קדומים אחרים, הגם שמדובר ברעיון הגיוני ומסתבר אף ללא תקדים.

שילוב שלשת העקרונות מצביע על כך שבשנה ממוצעת יש 343 ימים בלבד בעלי זהות מובהקת (חיסור 22 ימים מ-365 יום). מספר זה הינו המכפלה של 7×49 ו- 7×7 . באופן זה ניתן להעלות השערה, לפיה השנה נמצאת עומדת כ'חוליה החסרה' שבין שבת ושבעת השבועות שבספירת העומר ובין השמיטה ושנות היובל.²⁹

29 אי הכללת 22 ימי 'תקופת החגים' בשנה היוצאת או הנכנסת מזכירה את מעמדה המיוחד של שנת היובל. כשם ששנת היובל מבדילה אך אינה נמנית – לא במחזור השמיטה שחלף ולא בזה שבא אחריו (כשיטת

מתוך דברינו עולה כי ניתן למצוא במערכת הזמן העברי ספירה שיטתית המבוססת על המספר שבע. באופן זה נתייחס למחזור השבוע והשבת, פסח וסוכות כאל 7¹ ימים, לספירת העומר כ-7², לשנה עצמה כ-7³, ואילו לשמיטה כ-7⁴ וליובל כ-7⁵. התייחסות לשנה כאל 343 יום משלימה גם מעין 'סדרה חשבונית' מפתיעה הכוללת: שנת חמה – 365 יום, שנת ירח – 354 יום, שהיא כ-11 יום פחות (וסימנך "והנה השמש והירח ואחד עשר..."), ושנה של 343 יום, שהיא כ-11 יום פחות משנת ירח. מעניין כי המספר 11 וכפולותיו מופיעים כ'מספרי ביניים' גם בהקשרים נוספים: "אֶחָד עֶשֶׂר יוֹם מִחֻרֵב דָּרָךְ הָרָשָׁעִיר עַד קִדְשׁ בְּיָנֵעַ" (דברים א', ב'), 11 יריעות עיזים לאהל על המשכן (שמות כ"ו, ז) – שכבת ביניים בכיסוי המשכן בין עשר יריעות מעשה חושב, ובין מכסה עורות האילים המאדמים, וכן ביולדת – 33 ו-66 ימי טוהר, המהווים תקופת ביניים בין ימי טומאתה לעת חיובה בקורבן (ויקרא פרק י"ב). זאת אולי בהתאמה למיקומו של המספר 11 בין שני המספרים החשובים 10 ו-12.

מאחד בניסן עד כ"א בו: האם יש מקום ל'ימים מעורפלים' בשנת ניסן?

לאחר שדנו עד כה בתקופת החגים המתחילה בחודש תשרי, נבחן עתה אם ישנה אפשרות להחיל את דברינו גם ביחס לשנה המתחילה בחודש ניסן. ניסן הוא החודש הראשון למניין חודשי השנה בתורה, וממנו מתחיל מניין השנים ליציאת מצרים. כפי שהוכחנו מהפסוקים לעיל, אחד בניסן הוא תחילתה של השנה. יחד עם זאת, מהותה העמוקה של הספירה מניסן מתקשרת ליציאת מצרים שהחלה בפועל רק ביום ט"ו לחודש – ביציאה מרעמסס, והסתיימה בבקיעת ים סוף שלפי מסורת חז"ל הייתה בכ"א בחודש. לכן, מבחינה רעיונית-היסטורית, יש מקום לראות גם בשבעת ימי חג המצות את ראשית שנת ניסן. בנוסף, במהלך חודש ניסן מתחילה ומסתיימת גם 'שנה הלכתית' הנוגעת לאיסור חדש, האוסר לאכול מהתבואה החדשה לפני הקרבת העומר. שנה הלכתית זו מתחילה 'ממחרת השבת' – מאותו יום שבו מתחילה ספירת העומר. חז"ל פירשו את 'ממחרת השבת' – ממחרת יום טוב ראשון של פסח, בעוד שלפי הצדוקים מדובר ב'שבת בראשית' שבמהלך חג הפסח (לפי מסורת 'ביתא ישראל', השבת שבפסוק היא היום השביעי של פסח). מכל הפרשנויות עולה כי בהקשר של איסור 'חדש' וספירת העומר, תחילתה של השנה קשורה בחג הפסח. היבט משמעותי נוסף המרחיב את תפיסת 'ראשית השנה' של ניסן היא תקופת האביב. התורה מצווה "שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב" (דברים ט"ז, א), ומכאן למדו חז"ל כי חג הפסח חייב להתקיים בעונת האביב, וכי יום התקופה (יום השוויון האביבי) צריך לחול לכל המאוחר עד אמצע חודש ניסן.

חכמים במחלוקתם עם רבי יהודה, נדרים סא ע"א) – כך גם תקופת החגים עומדת כמעין יחידת זמן נפרדת בין השנים.

מכלל דברים אלו עולה כי 'שנת ניסן' מתחילה אמנם באחד בחודש, אך יש מקום להתייחס אליה גם כמתחילה במועד מאוחר יותר: הן בהקשר של התהליך ההיסטורי של יציאת מצרים, הן בהקשר של גדר השנה באיסור חדש, והן בהקשר של רוחב הטווח האפשרי של יום התקופה האביבי. בהתאמה לכך, ניתן אולי להגדיר גם את 21 הימים הראשונים של ניסן כ'ימים מעורפלים', ובדומה לחודש תשרי.

אולם, משך זמן זה בניסן - 21 ימים, חסרים יום אחד לעומת 22 הימים שבתשרי. מסיבה זו מספר המטרה - 343 (7x7x7) יכול להתקבל רק מתוך פרספקטיבה שבועית, המעגלת את שנת ניסן לכדי 52 שבועות (שהם 364 יום, ראו לעיל בהקדמה). הפחתתם של שלושת השבועות (21 הימים) שמראש חודש ניסן ועד סוף חג המצות מותירה 49 שבועות (343 ימים), משך זמן המשלים את מחזור השבוע והשבת - יחידת היסוד - ואת שבעת השבועות של ספירת העומר. הבסיס הרעיוני להחלפת הפרספקטיבה היומית ב'שנת תשרי' (365 יום) לפרספקטיבה שבועית (52 שבועות) ב'שנת ניסן' נעוץ בהבדל המהותי שבין שני ראשי השנה: תשרי כראש שנה טבעית וחקלאית, וניסן כראש שנה גאולית וניסית. השוואה זו מקבילה להבדל שבין יחידות הזמן יום ושבוע: היום הוא מחזור טבעי המשמש את החקלאי לעמלו, ואילו השבוע הוא מחזור דתי-אמוני, הקשור בבריאה ניסית (ובנס המן במדבר).

השבת, המסיימת את השבוע, מדגישה את הניגודיות בין שני המחזורים הללו: עם כניסתה, נאסרת עבודת החקלאי וכל מלאכה אחרת. יתרה מזאת, השבת גם נושאת בתוכה את זכר הגאולה מעבדות מצרים, כנאמר: "לִמְעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ כְּמוֹךָ, וְזָכַרְתָּ כִּי עַבְדְּ הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם" (דברים ה', יג-יד). בנוסף, השבת היא אות ברית בין ה' וישראל, ולכן קשורה יותר לניסן הגאולי מאשר תשרי הטבעי והאוניברסלי.

לאור זאת, בניסן, החודש הגאולי והניסי, מתאימה יותר ראיית השנה בפרספקטיבה שבועית, לעומת זאת, בתשרי, החודש בו מתחיל המחזור החקלאי-טבעי, מתאימה יותר ראיית השנה בפרספקטיבה יומית.

ניתן לראות במספר מקומות את בולטות מוטיב השבע, השבוע, וכפולותיו (ארבעה עשר ועשרים ואחד), ביחס לחודש ניסן:

1. **שבעת ימי המילואים:** לדעת חז"ל חודש ניסן מתחיל בתום שבעת ימי המילואים, ולדעת ראב"ע שבעת ימי המילואים נפלו בשבוע הראשון של ניסן.
2. **שבעה** בניסן מוזכר כיום משמעותי בטהרת המקדש העתידי "כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' בְּרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ תִּקַּח פֶּרֶךְ בָּקָר תָּמִים וְחִטָּאת אֶת הַמִּקְדָּשׁ... וְכֵן תַּעֲשֶׂה בְּשִׁבְעָה בַּחֹדֶשׁ מֵאִישׁ שָׁנָה וּמִפָּתִי וּכְפָרְתָם אֶת הַבַּיִת" (יחזקאל מ"ה, יח-כ).
3. **ארבעה עשר** בניסן - מועד הקרבת קורבן פסח.
4. משך מצוות אכילת מצה מתואר בתורה מיום **ארבעה עשר** בניסן בערב ועד יום **העשרים ואחד** בערב: "בְּרִאשׁוֹן בְּאֶרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מִצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב" (שמות י"ב, יח). יום כ"א **בחודש** מצוין בתורה רק בניסן ולא בתשרי.

5. חג המצות מהווה **יחידה שבועית אחת, מבחינת הקורבנות**, בניגוד לסוכות בו מספר **פרי החג משתנה על בסיס יומי**.

6. חג המצות מוצג כבעל מבנה הדומה ל**שבוע המסתיים בשבת**: "שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מִצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּ�בִיעִי עֲצַרְתָּ לָהּ אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה" (דברים ט"ז, ח). מאחר שגם היום הראשון הוא מקרא קודש וגם ביום השביעי אוכלים מצה, ברור שמבנה הפסוק רומז על קשר מהותי בין פסח ושבט.

7. ספירת העומר – **שבעה שבועות** שבסיומם חג ה**שבועות**, זאת בניגוד ליום האחד של שמיני עצרת.

8. מאידך, חשיבותם של יום האחד בחודש, ויום העשור בחודש, זמנים שאינם קשורים למספר שבע, משמעותיים פחות בניסן מאשר בתשרי.

מדברינו אלה עולה כי קיים דגש שבועי מובהק סביב חודש ניסן לעומת חודש תשרי. לפיכך, יש מקום להתייחס לשנה הנמנית מניסן כשנה המושתתת גם על שבועות, ועל בסיס זה להחיל את רעיון 'שבועות הזמן' גם על השנה המתחילה בניסן.

נסכם את מאמרו בכך שיש בלוח השנה העברי לשקף את רעיון הברית הנצחית שבין ה' לעמו, ולהקנות לשנה ממד אסתטי ייחודי. זאת באמצעות שילוב המספר 7 במבנה השנה עצמה, בנוסף למחזורי זמן נוספים הקשורים במספר זה. מהדברים שהצענו עולה, כי מעבר לחשיבותם הייחודית של כל חג וחג, ימי החגים כתקופה, יוצרים מעין 'טבעת חותם' המטביעה את רישומה על מהות מרקם הזמן השנתי. באופן זה, גם כאשר אדם יוצא מימי הקדושה והחגים וחוזר לשגרת יומו, ממשיכה הברית ללוות אותו ולהדהד לאורך השנה כולה "אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דֹרֵשׁ אֹתָהּ תָמִיד עֵינֶי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מִרְשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה" (דברים י"א, יב).